

מנוצחים ומנוצחים

שנים של איסוף עדויות ומחקר מדוקדק הובילו לספר המתאר יום אחר יום את הקרבות הקשים של חטיבת טנקים במלחמה שממנה חזרו כולם מובסים / **אביהו זכאי** /

שים של המאה שעברה. כשלוש מאות אלף ילדים נולדו מהקמת המדינה ועד לשנת 1955, השנה שבה נולדו בני השנתון האחרון שלחם במלחמת יום הכיפורים. זה היה הדור הראשון שנולד בישראל כשהוא נטוע בארצו, בלי תחושת השבריריות וארעיות הקיום שאפיינה את הגולה. והוא חי במדינה שבה היווה את הרוב. אך רק כארבעים אחוזים מאזרחי המדינה היו "צברים". אלה היו שנות העלייה הגדולה אשר הביאו מיליון וחצי עולים בין השנים של הקמת המדינה לסוף שנות השישים.

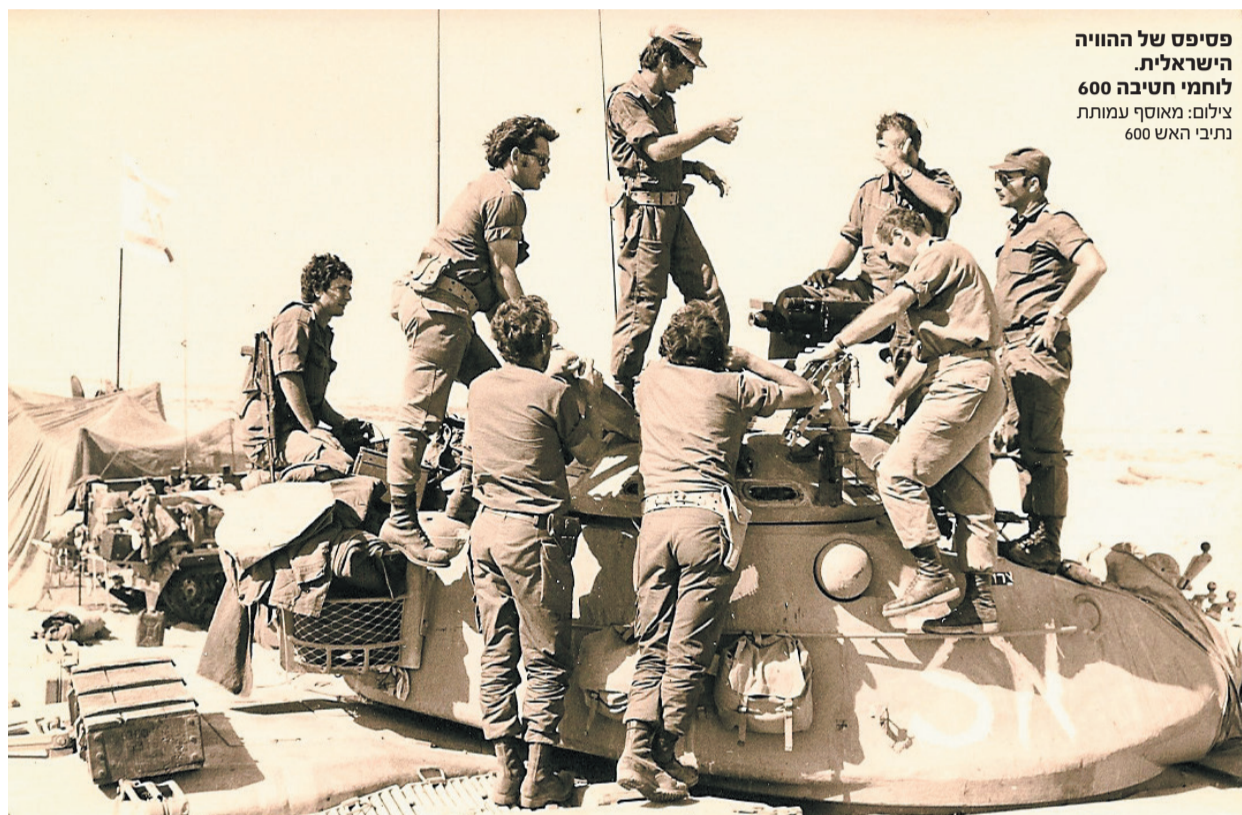
בשני העשורים הראשונים לעצמאות מדינת ישראל, פעלה ממשלת ישראל לעיצוב החברה במדינה לפי מדיניות כור ההיתוך. לאור מדיניות זו ביקשה המדינה לשלב את העולים, שהגיעו מארצות שונות ומתרבויות שונות, בתרבות אחידה אחת, וכך ליצור זהות ישראלית משותפת. מערכת החינוך וצה"ל היו שני הגופים המרכזיים שסייעו בניצוח מדיניות כור ההיתוך, ובפיתוח תרבות אחידה וזהות ישראלית חדשה.

בני הדור הזה העריצו את עמוס חכם, חתן חידון התנ"ך, ואת נחום סטלמן, הכדורגלן שנכנס להיסטוריה בזכות נגיחה לרשת נבחרת בריה"מ האגדית. הם ראו סרטים כגון "זהר בדשא", "אקסור דוס" ו"סאלח שבת". הם גם היו מרותקים למוזיקה לועזית – קליף ריצ'ארד, אלביס פרסלי, ריקי נלסון ועוד – דבר שחרג מהתרבות הציונית שניסו להקינות להם. והם גם קראו ספרות מעל השולחן ומתחיתיו, כגון "פטריק קים", "מצ'סטרה", "ביל קרט", "טרזנים", ורחמנא ליצ'לן, "סטלגים". מדינת ישראל שבה גדלו בני דור זה הייתה מדינה צעירה, תוססת, קולטת עלייה, גאה בהישגיה המדיניים, הצבאיים, ההתיישבותיים והתרבותיים. היא הייתה מדינה בה תהוות, עם מורשת עשירה מימי היישוב ועם תקוות מרקיעות שחקים ביחס לכוחה ויכולתה.

אך תחושות ביטחון וגאווה אלו לא נמשכו זמן רב. ימי ההמתנה הרבים לפני מלחמת ששת הימים עוררו פחדים קיומיים גדולים ורבים בנוגע לגורל המדינה הצעירה. הניצחון במלחמה זו הביא אמנם שוב תחושת גאווה, אך הפתעת מלחמת יום הכיפורים שוב לימדה על שבריריות המדינה הצעירה. זו הייתה מלחמה ללא מנצחים אלא רק של מנוצחים – תחושה שהספר שלפנינו מלמד עליה רבות וחדות ימיתה המובהקת מורגשת בו מראשית ועד אחרית. יומן המלחמה שלפנינו הוא מעין ארכיאולוגיה לרמות חברה זו, כפי שהיא משתקפת במאה וארבעים בעים ראיונות עם לוחמים ובני משפחות החללים והפצועים. מגוון עדויות אלה מגלה פסיפס מרשים של ההווה הישראלית ושל "רמות האדם והחייל הישראלי" בשנים אלה, וזאת דווקא "ברמות הנמוכות, שאינן בדרך כלל זוכות להארה מספקת", ולא על סמך הצהרות בומבסטיות לוחמניות, שחצי ניות ומלאות רהב, של גנרלים קצרי ראות. מתגלית בו כמו כן "רמות החברה הישראלית" שעיצבה את הלוחמים, מאחר שלא מעט עדויות "גולשות מהקרוב אל הבית, המשפחה והחברה הישראלית".

תם עידן הרמייה והיוהרה

הספר מלא וגדוש לעייפה ראיונות, תיאורי קרבות ומפות. אם "חברים מספרים על ג'ימי" הוא ספר מלחמת העצמאות, ו"שיח לוחמים" הוא ספר מלחמת ששת הימים, הרי "השעות" הוא הספר של מלחמת יום הכיפורים. חלק מהעדויות בו, כפי שמי ציין המחבר, "נושאות עמן מטען ספרותי דרמטי"

פסיפס של ההווה הישראלית. לוחמי חטיבה 600 צילום: מאוסף עמותת נתיבי האש 600

האדיר של המוות", שהותיר את "הרממה כולה" / מלאה נערים רעננים מחרישים". משורר נוסף של "המלחמה הגדולה", וילפרד אוון, כתב כי במלחמה נשחטו "מח צית מזרע בני-אירופה, איש לאיש". הסופר הגרמני אריך מריה רֶמְקֶק, אשר גם הוא לחם בה, כתב "הימים מרחפים כמלאכים, בכוחל ובזהב מעל לטבעת ההשמדה". ובשיר "הרעות" כתב חיים גורי, "כבר שנה ונותרנו מעט / מה רבים שאינם כבר בינינו", אך "דעים שנפלו על חרבם" / את חיך הותירו לוכד". אכן המלחמה היא דבר נורא, אך גם חלק בלתי נפרד מההיסטוריה האנושית.

לחטיבת הטנקים 600, חטיבת מילואים צעירה שהוקמה בשנת 1971, היה חלק רב בקרבות האכזריים בגזרה המרכזית של התעלה מול כוחות מצריים עדיפים, שבהם נהרגו 119 לוחמים. בן שלום, איש החטיבה, הקדיש שש עשרה שנים תמימות למחקר מעשי החטיבה בימי מלחמת יום הכיפורים. התוצאה היא ספר על הבנליות הנוראה, המרירה והעגומה של המלחמה, ללא גיבורים ומעשי גבורה, אלא רק על גיהנום עלי ארמות של וזועות ואימי המלחמה, זמן שבו "נִקְעָ גִלְגָל הַזְמָן, תָּרַג מֵעַל כֶּנֶף, כדברי שייקספיר ב"המלט".

פני החברה הישראלית

חטיבה 600 הורכבה משלושה שנתוני גיוס שהתחנכו במדינת ישראל בשנות החמישים והשיי

במחזה "הנרי החמישי" של ויליאם שייקספיר, נושא המלך את נאומו המפורסם ערב הקרב באז'נקור בצרפת, 1415, כדי לעודד את חייליו: "אנו מעטים, אנו מאושרים, אנו אחים לנשק. כי היום זה שישפוך את דמו איתי יהיה אחי". "אחים לנשק" הוא גם שם ספרו המהולל של ההיסטוריון סטפן אמברוז המתאר את עלילות פלוגת איזי מהדיבזיה המוצנחת ה-101 במלחמת העולם השנייה, מהנחיתה בנורמנדי ועד לקן הנשרים של היטלר בדרום מזרח גרמניה. קסמו של הספר, ושל הסדרה שנעשתה על פיו לאחר מכן, הוא בראיונות שערך אמברוז עם הלוחמים. מה שהפליא אותו הוא הקשר המיוחד שנוצר בין הלוחמים, שאותו השכיל להעביר בצורה נפלאה בספרו. כל מי שקורא בספר "השעות" לא יכול שלא להיזכר בספר של אמברוז.

"המלחמה היא דבר נורא", אומר אחד המרואיינים בספר. אכן, מלחמה היא מצב הקיום האנושי הכי לא אנושי. אין תמה שהוקרשו לה יצירות רבות בעולם הספרות, התרבות והאמנות. המשורר עזרא פאונד כתב שבמלחמת העולם הראשונה מיליוני צעירים "בוססו עד עיניהם בתופת / מאמינים בשקרי ישישים". המשורר אי. קאמינגס ציין שבמלחמה זו שמעו הכול את "קולו

השעות: יומן מלחמה חטיבה 600 במלחמת יום הכיפורים

מנחם בן שלום הוצאה עצמית, 2019, 1198 עמ'

אביהו זכאי הוא פרופסור אמריטוס מהחוג להיסטוריה באוניברסיטה העברית. ספרו "העט נגד החרב: אינטלקטואלים גרמנים גולים במאבק נגד הנאצים" יראה אור בהוצאת מוסד ביאליק

אתגר הענווה

הפוליטיקה היא אולי הניגוד הגדול ביותר למידת הענווה, אבל אחרון הענווים שבמשנה מלמד שהן יכולות ללכת יחד / שלום רוזנברג /

ועתה למרכיב הראשון: שפיטה עצמית של ענוות-נוות? כאן נפערת בפנינו סכנה פסיכולוגית. הענווה עלולה להיפך לשפלות חולנית. על כך הזהירה אותנו החסידות (קול מבשר ח"ג, פסח): "אף בשפלותו, צריך [אדם] לראות את עצמו, ולא יאמר לנפשו נואש... שמדת שפלות והכנעה היא מידה טובה, אבל לא שיאמר על ידי זה נואש, ולא יוכל לסבול את עצמו עוד".

אתגר המנהיגות

אכן אצילית היא מידת הענווה אלא שהיא גם עלולה להיות מסוכנת. בסיום הסיפור הידוע על קמצא ובריקמצא, טוען רבי יוחנן (גיטין נו ע"א) ש"ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקיילוס הדי ריבה את ביתו ושרפה את היכלו והגליתנו מארצנו". רבי יוחנן מסביר את החורבן באמצעות סיפור פרדיגמטי: מנהיגי ישראל מועמדים בפני דילמה בלתי אפשרית. ניסיונות שונים מוצעים כדי לפתור את הבעיה, אך זכריה בן אבקיילוס נצמד למילות החוק ומטיל עליהם וטו. באותן שעות קריטיות, ענוותנותו לא אפשרה לו להרגיש אחריות ולאזור אומץ, ולעשות את המתחייב בתור בעל הסמכות. לפיכך – לפי רבי יוחנן – בא חורבן.

עתה יכולים אנו לפתור את הפרדוקס שאיתו התחלנו את דינונו. רב יוסף ורב נחמן היו חכמים בעלי סמכות ורבי פעלים. בדבריהם הם לימדו שאסור שהענווה ויראת החטא ישתקו את בעלי הסמכות. אדרבה, הרב, שבאומץ וביטחון עצמי משתמש בסמכות שבידו כדי לפסוק פסיקות הלכתיות נועזות, ברגעים הקריטיים שהחברה נזקקת להן, יכול להיות בעל ענווה. הרב המתיר, הרואה את התוצאות ההרסניות של האיסור וירא מהן, גם הוא "ירא חטא". מעניין, דווקא רבי יהודה הנשיא, שעליו נאמר "משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא", מהווה דוגמה בולטת להנהגה תקיפה שיש בה ענווה. לפני מותו הוא קרא לבנו רבן גמליאל "ומסר לו סדרי נשיאות" באומרו "בני! נהוג נשיאותך ברמים, זרוק מרה בת למידים" (כתובות קג ע"ב). ההנהגה אינה סותרת את הענווה, אם יש דוגמה בולטת ל"אנטי-ענווה" הרי היא הפוליטיקה, שמתחברים בה אמביציה אישית ותפיסה עצמית מגלומנית, וגי סות רוח כלפי השותפים לדרך. אלא שהפוליטיקה נתנה לנו גם את הדוגמה הבולטת ביותר לענווה. לשם כך נחזור אל "אחרון הענוותנים", רבי יהודה הנשיא, המציג לפנינו שלוש דמויות שהן גשימו בחייהן את איריאל הענווה (בבא מציעא פה ע"א). הדמות הראשונה היא אביו, רבן שמעון בן גמליאל, שידע לוותר על כבודו. השנייה היא יונתן בן שאול, שהכיר כי דוד מסוגל יותר ממנו להושיע את ישראל.

הדוגמה השלישית – לדעתי הדרמטית ביותר – מציגה בפנינו את דמותם של שני מנהיגים כמעט אנונימיים, בני בתירה. כשבני בתירה, מנהיגי הסנהדרין, נוכחים בגדלותו של הלל הזקן, הם נסוגים ומוסרים לו מרצון את ההנהגה הרוחנית של העם. הם מהווים את הביטוי הנעלה ביותר של הענווה, הענווה הפוליטית הבלתי אפשרית. כנראה שניתן לומר "איזהו עניו – המכיר בחד כמתו את מקומו", ומוכן לוותר על מקום שאינו מתאים לו. בני בתירה הם גיבורי הענווה, סמל לויתור על האנוכיות לטובת העם ולטובת האמת והחובה. זהו מבחן הענווה הבלתי אפשרי, המוטל על כל מנהיג. ●

וְהָאִישׁ מִשֶּׁה עָנָו מְאֹד מְכַל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה.

מהי ענווה? התשובה לשאלה זאת אינה קלה, ומושג זה סבוך בפרדוקסים שבאו לידי ביטוי גם בהומור היהודי. ביטוי תלמודי לאחד הפרדוקסים האלה מצוי בסיומה של מסכת סוטה (מט ע"ב). המשנה מתייחסת שם בנוסטלגיה לכמה מחכמי העבר, בעלי מעלות ללא רבב. האחרון שבהם, רבי יהודה הנשיא: "משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא". כששנו משנה זאת לפני רב יוסף, גדול אמוראי בכל בדור השלישי, הוא הגיב: "לא תיתני ענוה דאיכא אנא!" "אל תשנה [תלמד] ענווה", הענווה לא בטלה, "שהרי אני נמצא". האבסורד שבאמירה זאת מיידי, והוא מלמדנו על המורדות שבענווה. הכרות הענווה, ואולי אף המודעות לה, הורסות אותה. רב נחמן, גדול הדיינים באותה תקופה, לא נבהל מהאבסורד והוסיף: "אל תשנה יראת חטא, שהרי אני נמצא". לאמירות פרדוקסליות אלו נשוב בהמשך.

מעלה שיש לה גבול

מהי ענווה? אפשר לאפיין את הענווה כניגוד המוחלט של הנירקיסיזם, וניתן אולי לבטאה בשלושה מרכיבים שונים: [א] ענווה (כניגוד לגאווה) פירושה הערכה עצמית שקולה ונאותה.

[ב] לדרבי הפסוק וְהָאִישׁ מִשֶּׁה עָנָו מְאֹד, מוסיף רש"י "עניו – שפל וסבלן". ענווה (כניגוד לקפדנות או גסות רוח) פירושה גילוי סובלנות כלפי האחר, בייחוד כלפי זה העומד במדרגה חברתית, אינטלקטואלית או שכלית נמוכה יותר. זאת מהות ענוותנותו של הלל הזקן, שהיה בעל סבלנות בלתי משוערת.

[ג] ענווה (כניגוד לרדיפת כבוד) היא המוכנות לוותר על הכבוד וההערכה של האחרים, על גיבוי האצולה ועל סימנים חיצוניים המבטאים את מעמדם המועדף.

הענווה היא מעלה מופלאה, אלא שגם לה יש גבול. נתחיל מהמרכיב השני. סובלנות? הלא פעמים רבות חייב האדם להילחם בתקיפות על זהותו ואמיתותו. זה גם המצב הכרוני של היהודי המאמין המוקף בקונצנזוס תרבותי שלילי ובמוסכמות חברה עוינות. מאכן הצורך להיות "עז כנמר"? "יהודה בן תימא אומר, הוי עז כנמר... לעשות רצון אביך שבשמים". ומנגד: "הוא היה אומר: עז פנים לגיהנם, ובשת פנים לגן עדן" (אבות ה, כ). ברבים אלה באה לידי ביטוי הסתירה הרובצת על העוות. לפעמים היא דרך לגיהנם, לפעמים היא נדרשת כדי להתגבר על הלחץ החברתי. שניות זו, שפותחה על ידי הרמב"ם, מהדהדת גם בהגותו של ברוך שפינוזה (אתיקה, מאמר ד עמ' ריט): "הענווה – זו תאוה לעשות מה שהוא טוב בעיני חבריו". זוהי הענווה המביאה את האדם לוותר על האמת, והיא לפי חז"ל "ענווה שלא לשמה", שטובה ממנה היא ה"תוכחה לשמה" – דהיינו המאבק על האמת (ערכין טז ע"ב).

עתה למרכיב השלישי: ענווה ולא רדיפת כבוד. הרבה מגינוני הכבוד הקשורים בתפקידו או משרתו של אדם אכן נראים מלא-כתיים ומעושים, ולאור נסיבות מסוימות אף מגוחכים, כשלוש תרועות החצוצרה לנשיא, או הפנייה "כבודה" לשופט. אולם מצד שני, האם ביטול הכבוד להורים ומורים קידם את החינוך, את החברה או את האנושות?

גדול מחמת "החוויה המטלטלת שעברו העדים בקרבות הקשים, בפציעות ובשבי". אך במיוחד הפעמי מו את המחבר "כנות הזוג המתמודדת עם פצועי הפוסט-טראומה", שהן לדעתו "הגיבורות הגדולות של החברה הישראלית"; וכן האלמנות, היתומים והאחים והאחיות של הנפלים.

"השעות" הוא ספר גדול מאוד וכבד מאוד. לא רק בגלל אורכו, אלא בפינוק מחמת התוכן והיקף הנורמלי של הכלולים בו; סקירה מקיפה של כל מרחב המלחמה והחוויה של לוחמי החטיבה, כולל עדויות של חיילים ומפקדים מצרים. כל יום לחימה מהווה פרק בספר, ופעולות החטיבה ביום זה מתוארות על ציר עשרים וארבע שעות. מקצב הזמן הנוקף מציב תיב את העלילה מראשית ועד אחרית, על הוועות הרבות והאימה הגדולה הכרוכות בה, ומגלה יפה כיצד מהלכי המלחמה חורטים את רישומם העצוב והעמוק בלב הלוחמים ובני משפחותיהם.

בניגוד לדיכטומיה הסגולית הקיימת בספרי מלחמה בין מנצחים ומנוצחים, בספר שלפנינו יש רק מנוצחים – הלוחמים ובני משפחותיהם – אשר המלחמה חרצה בהם צלקות של יגון וסבל. כך הסיפור פור על התאומים שנפלו בגורת התעלה – אחד חש במוות אחיו, ירד מהטנק, פסק מלהילחם כיוון שלא יכול היה עוד, אך בהפגזת ארטילריה קשה ברח אל הדיונות, ושם מצא את מותו. או סיפוריה של אלמנה, אשר הרחיקה את אסונה, הסתכסכה עם בני משפחת בעלה ז"ל, נישאה מחדש והקימה בית. אך כל הזמן התפללה שלא יהיה לה בן אשר יגויס לצבא, והיא כל העת שונאת את הארץ ושואפת לברוח הימנה. אלמנה אחרת זועקת-שואלת "מה זה שווה שמנצחים במלחמה עם כל כך הרבה אבדות?", ואחרת מקוננת: "היינו כמו מצבות חיות ואנחנו עדיין כאלה". אחד הפצועים אומר "אי אפשר להוציא מתוך האדם את המלחמה, שמשנה את אופיו וחיו".

המחבר עצמו מספר שפגש באחד מימי המצוקה הקשים ביותר במלחמה את שמואל גורודיש (גונן), מפקד פיקוד דרום במלחמה. והנה אדם זה, מפקד חטיבה 7 במלחמת ששת הימים, שהתברב והתפאר כי הוא וחייליו הישירו מבט אל המוות "והוא השפיל את עיניו", ניצב עכשיו בשדה הקטל הנורא "והוא יודע טוב מכולם שתהילתו חלפה, שתם עידן הרמייה והיהודה". הספר מלא צלקות קשות, כואבות ועגומות שכאלה, לא דברי רהב וכזב. זו שפת המושגים הייחודית של הספר.

מלחמה וגיהנום

רק אדם בעל תודעת שליחות גדולה ועמוקה יכול לצלול בנחישות כה מפליאה ועוז כה רב אל תהומות חשכת המלחמה, ולכתוב ספר שכזה במשך שש עשרה שנה על זוועותיה ותוצאותיה, על הלוחמים ובני משפחותיהם.

הגיהנום משרת מגמות ספרותיות שונות בתולדות המערב. שם הוא מקום השונה תכלית שינוי מהי מציאות עלי אדמות. בניגוד לכך, מוצא בן שלום את הגיהנום במלחמה עלי אדמות. אך לא היה לו לעזר וירגיליוס כדי להדריך בתופת, כפי שהיה לרנטה. לא נותר לו אפוא אלא להעז להעמיק ולחזור לברו ב"שעות" אל חשכת לב המאפליה, וכך זיכה אותנו בתעודה גדולה וחשובה. קשה לחשוב או למצוא ספר שמשקף יותר את אימת מלחמת יום הכיפורים וזוועותיה. שהרי אין מנצחים במלחמות, רק הרוגים ופצועים בגוף ובנפש, אלמנות ויתומים. ●

תשובות // 1. מייב בן ארי / 2. אתיופיה וישראל, במסגרת מבצע שלמה להעלאת יהודי אתיופיה / 3. ספורה, על שם ציפורה / 4. לא לשאת שתי נשים, לא לגרש אישה בעל כורחה, לא לקרוא כתבים של אחרים בלא רשותם / 5. שפת האספרנטו / 6. יוסף סטלין / 7. הימים שלה (הפסל זכה לכינוי "גנוס ממיליו") / 8. ירמיהו (ז', י"ז) / 9. סקי למרחק וירי ברובה / 10. המכוער (טוקו), בסרט "הטוב, הרע והמכוער" / 11. כדורסל